

**“LISON UT-TAYR” DOSTONIDA FAQRU FANO VODIYSI
TAVSIFI**

Shokirova Ruhsorabonu Dilshodjon qizi

Farg‘ona davlat universiteti,

filologiya fakulteti

o‘zbek tili yo‘nalishi 3-kurs talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada Alisher Navoiy ijodining yuksak namunasi bo‘lgan “Lison ut-tayr” dostonida tasvirlangan Faqru fano vodiysining tasavvufiy-falsafiy mohiyati tahlil qilinadi. Asarda fano va baqo tushunchalarining mazmuni, vahdat ul-vujud g‘oyasi, dengiz va mavj, parvona va sham kabi ramziy obrazlar orqali insonning ruhiy kamolot sari yo‘li yoritiladi. Maqolada Faqru fano vodiysining insonni nafsdan xalos etish, o‘zlikni inkor qilish va mutlaq Haq bilan birlikka yetaklovchi eng oliy bosqich ekani ilmiy-badiiy asosda ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Lison ut-tayr, Faqru fano, tasavvuf, vahdat ul-vujud, Simurg‘, fano va baqo, ramz.

Kirish

Alisher Navoiy ijodida tasavvufiy-falsafiy qarashlar alohida o‘rin tutadi. Uning “Lison ut-tayr” dostoni inson ruhiy kamolotining bosqichlarini ramziy timsollar orqali yorituvchi yetuk asarlardan biridir. Dostonda qushlar obrazi orqali soliklarning Haq sari safar yo‘li tasvirlanadi. Ushbu safarning eng oliy va so‘nggi bosqichi Faqru fano vodiysi bo‘lib, u insonning o‘zlikdan kechib,

mutlaq haqiqat bilan birlashuvini ifodalaydi. Alisher Navoiy Sharq mumtoz adabiyoti va tasavvuf tafakkurining eng yirik namoyandalaridan biri sifatida inson, borliq va ilohiy haqiqat masalalarini chuqur falsafiy-badiiy talqin etgan mutafakkirdir. Uning asarlarida tasavvuf nafaqat diniy-ma'rifiy yo'nalish sifatida, balki insonni axloqiy va ruhiy kamolot sari yetaklovchi mukammal ta'limot sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, "Lison ut-tayr" dostoni bu qarashlarning eng yuksak badiiy ifodasi bo'lib, unda inson ruhining Haqqa yetish yo'li ramziy timsollar orqali keng va teran yoritilgan. "Lison ut-tayr" dostoni Farididdin Attorning "Mantiq ut-tayr" asari an'alariga tayangan holda yaratilgan bo'lsa-da, Navoiy unda mustaqil falsafiy xulosalar, chuqur tasavvufiy talqinlar va turkiy adabiyotga xos badiiy uslubni namoyon etadi. Doston qushlar timsolida insonlarni, ularning ichki kurashi, shubha va qo'rquvlari, orzu va intilishlarini tasvirlaydi. Har bir qush ma'lum bir insoniy xususiyat, nafsiy illat yoki ruhiy holatni ifodalaydi. Dostonda Haqqa yetishish yo'li yetti vodiylar orqali tasvirlanadi: Talab, Ishq, Ma'rifat, Istigno, Tavhid, Hayrat va Faqr fano. Ushbu vodiylar insonning tashqi bilimdan ichki idrokka, ko'rinishdan mohiyatga, ko'plikdan birlikka tomon bosqichma-bosqich yuksalishini ifodalaydi. Bu yo'l oddiy emas, balki mashaqqatli, sabr va fidoyilik talab etuvchi ruhiy sayrdir. Navoiyning ushbu asarida ana shu yetti vodiylar ichida eng murakkab va oliy bosqich sanalgan Faqr fano vodiysi alohida tadqiq etiladi. Chunki aynan shu bosqichda inson o'zligini butunlay inkor etib, Haq vujudida yo'q bo'lish orqali haqiqiy borliq — baqoga erishadi. Faqr fano tushunchasini tahlil qilish Navoiy tasavvufiy dunyoqarashining mohiyatini ochib berish, uning inson va borliq haqidagi falsafiy qarashlarini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Faqr fano vodiysining mohiyati

Faqr fano vodiysi tasavvuf ta'limotida solik bosib o'tadigan eng so'nggi va eng murakkab bosqich sanaladi. Navoiy bu vodiylarga yetgan inson holatini

xomushlik, gunglik, kar va behushlik orqali ifodalaydi. Bu belgilar insonning idrokdan mahrum bo‘lishini emas, balki ilohiy haqiqat oldida aql va til ojiz qolishini anglatadi. Shoir Faqr tushunchasini moddiy qashshoqlik sifatida emas, balki ma’naviy ehtiyoj holati sifatida talqin etadi. Faqir — Haqdan o‘zga hech narsaga egalik da’vosini qilmaydigan, barcha borligini Yaratganga topshirgan kishidir. Fano esa insonning shaxsiy “men”idan, nafs va kibrdan voz kechib, Haq irodasida yo‘q bo‘lishidir. Aynan shu yo‘q bo‘lish orqali inson haqiqiy borliq — baqoga erishadi. Faqru fano vodiysi — yetti vodiyni eng murakkab va yuksak darajasi hisoblanadi. Bu vodiya inson uchun xomushlik, gunglik, kar va behushlikdan boshqa hol qolmaydi. Navoiy bu orqali ilohiy haqiqat qarshisida aql, so‘z va hissiyotlar ojiz qolishini ta’kidlaydi. Bu hol johillik emas, balki ilohiy idrokning eng yuksak nuqtasidir. Shoir Faqr tushunchasini moddiy kambag‘allik sifatida emas, balki o‘zini mutlaq ehtiyojda, Haq oldida hech narsaga ega emas deb bilish tarzida talqin qiladi. Fano esa insonning “men” degan da’vosidan, nafs va kibrdan butunlay xalos bo‘lishidir. Shu bois, Navoiy nazarida haqiqiy boqiylik faqat fano orqali qo‘lga kiritiladi.

Dengiz va mavj ramzi

Dostonning eng kuchli falsafiy ramzlaridan biri dengiz va mavj timsolidir. Navoiy Haq vujudini cheksiz va tubsiz dengizga, mavjudotlarni esa uning yuzida paydo bo‘lib, yana yo‘qolib ketuvchi mavjlarga qiyoslaydi. Mavjlar rang-barang, go‘zal va xilma-xil ko‘rinsa-da, ularning barchasi vaqtinchalikdir va asl manba — dengizsiz mavjud bo‘la olmaydi. Bu ramz orqali shoir vahdat ul-vujud g‘oyasini ilgari suradi. Ya’ni, borliqning asl egasi va yagona haqiqiy mavjudlik Haqdir. Olamdagi barcha shakllar, jumladan inson, tabiat hodisalari, osmon jismlari va tirik mavjudotlar Haq vujudining vaqtinchalik tajallilaridir. Shu bois, ular mustaqil va boqiy emas. Dostonda Haq vujudi cheksiz dengizga, mavjudotlar esa uning yuzidagi mavjlarga qiyoslanadi. Dengiz — mutlaq,

boqiy va o'zgaras haqiqat bo'lsa, mavjlar — vaqtinchalik, foniy va shakliy mavjudlikdir. Mavj bor bo'lib ko'rinsa-da, u dengizdan mustaqil emas. Xuddi shuningdek, bu olamdagi barcha mavjudotlar Haqdan ajralgan holda mustaqil vujudga ega emas. Navoiy bu ramz orqali vahdat ul-vujud g'oyasini ilgari suradi. Ya'ni, Haqdan o'zga barcha narsalar foniy bo'lib, faqat U mutlaq boqiydir. Inson, sulton, faylasuf, olim, valiy va hatto payg'ambarlar ham Haq vujudining mavjlari sifatida talqin qilinadi.

“Boqiy bo'lish uchun foniy bo'l” g'oyasi

“Lison ut-tayr” dostonida Navoiy ilgari surgan asosiy g'oyalardan biri — boqiylikka fano orqali yetishishdir. Shoirning ta'kidlashicha, inson o'zini mustaqil mavjud deb bilishdan voz kechmas ekan, Haq visoliga yetolmaydi. Bu yerda fano jismoniy yo'q bo'lish emas, balki ma'naviy poklanish, nafs va kibrni tark etishdir. Haqdan o'zga barcha narsalar o'tkinchi bo'lib, hatto eng ulug' zotlar — payg'ambarlar, valiyar va podshohlar ham vaqtinchalik shakl sifatida talqin qilinadi. Faqat Haqning o'zi mutlaq boqiydir. Inson o'zligini foniy qilgandagina ana shu boqiylikdan ulush ola boshlaydi. Dostonning markaziy falsafiy xulosalaridan biri shuki: agar inson boqiylikka erishmoqchi bo'lsa, avvalo o'zligini foniy qilishi lozim. Bu yerda jismoniy yo'qolish emas, balki nafs, kibr va o'zlikdan voz kechish nazarda tutiladi. Haqdan o'zga barcha narsa o'tkinchi bo'lib, mutlaq borliq faqat Haqqa xosdir.

Hikoyatlar orqali g'oyaning ochilishi

Navoiy Faqru fano mohiyatini ochishda badiiy hikoyatlardan keng foydalanadi. Shayx Abul Abbas Qassob Omiliy haqidagi hikoya fano maqomining yorqin namunasi hisoblanadi. Shayxning o'z soqolini qurbon qilishga tayyorligi — uning nafs va obro'-e'tibordan butunlay voz kechganini bildiradi. Bu hol tasavvufda komillik belgisi sanaladi. Parvona va sham hikoyati esa ishq va fano g'oyasini yanada chuqurroq ochadi. Sham — ilohiy

nur, parvona esa oshiq ramzidir. Parvona shamga yetishish yo'lida kuyadi va aynan shu kuyish orqali haqiqatni anglaydi. Navoiy bu orqali Haqni bilish so'z bilan emas, balki ichki tajriba va fano orqali amalga oshishini ta'kidlaydi. Navoiy Faqru fano mohiyatini ochishda hikoyatlardan mahorat bilan foydalanadi. Shayx Abul Abbos Qassob Omiliy haqidagi hikoyatda shayxning o'z soqolini qurbon qilishga tayyorligi uning fano maqomiga yetganini ko'rsatadi. Bu hol fano — o'zlikni butunlay yo'q qilish orqali boshqalarni ham kamolga yetkazish qudratiga ega ekanini anglatadi. Xuddi shuningdek, parvona va sham hikoyati tasavvuf adabiyotida mashhur ramzlardan biridir. Sham — Haq nuri, parvona esa oshiq timsolidir. Parvona shamga yetishish uchun kuyadi va aynan kuyish orqali haqiqatni anglaydi. Navoiy bu orqali haqiqatni so'z bilan emas, faqat tajriba va fano orqali bilish mumkinligini ta'kidlaydi.

Qushlarning oxirgi manzilga yetishi

Dostonda yuz minglab qushlardan faqat o'ttiztasi oxirgi manzilga yetib keladi. Bu hol Haq yo'lining nihoyatda mashaqqatli ekanini va bu yo'lni faqat sabr, ixlos va fano egalarigina bosib o'ta olishini anglatadi. Qushlarning holdan toygan, parchalangan va o'zlikdan butunlay chiqqan holati ularning fano maqomiga yetganini ramziy tarzda ifodalaydi. Ular Simurg' dargohiga yetgach, aslida izlaganlari o'zlarining ichki mohiyati ekanini anglaydilar. Bu esa inson o'zini anglash orqali Haqni tanishi mumkinligi haqidagi tasavvufiy xulosani mustahkamlaydi. Dostonda yuz minglab qushlardan faqat o'ttiztasi oxirgi manzilga yetib keladi. Bu hol Haq yo'lining nihoyatda mashaqqatli ekanini va faqat sabr, fano va ixlos egalari bu manzilga yetishini anglatadi. Qushlarning holdan toygan, o'zlikdan butunlay chiqqan holati ularning fano maqomiga yetganini ifodalaydi.

Xulosa

Alisher Navoiy “Lison ut-tayr” dostonida Faqru fano vodiysi orqali insonni o‘zini tanishga, nafsdan voz kechishga va Haqqa yuzlanishga chorlaydi. Shoir nazarida haqiqiy kamolot — o‘zlikni yo‘qotish orqali mutlaq borliqni topishdir. Faqru fano vodiysi inson ruhiy yuksalishining eng oliy bosqichi bo‘lib, u ilohiy haqiqat bilan birlik g‘oyasini badiiy-falsafiy jihatdan mukammal tarzda ifodalaydi. Alisher Navoiyning “Lison ut-tayr” dostoni tasavvufiy tafakkur va badiiy falsafaning yuksak namunasi bo‘lib, unda insonning Haqqa yetishish yo‘li ramziy obrazlar orqali chuqur va ta’sirchan tarzda yoritilgan. Dostondagi yetti vodiy tizimi solikning ruhiy kamolot bosqichlarini izchil ifodalab, insonni tashqi borliqdan ichki haqiqat sari yetaklaydi. Bu bosqichlar ichida Faqru fano vodiysi eng oliy va murakkab manzil sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Faqru fano vodiysida inson o‘zini mustaqil mavjud deb bilishdan voz kechib, barcha borliqning yagona manbai — Haq ekanini anglaydi. Bu jarayon nafs, kibr, manmanlik va dunyoviy bog‘liqliklardan xalos bo‘lish orqali amalga oshadi. Navoiy bu holatni “o‘zlikdan kechish orqali haqiqiy borliqni topish” tamoyili bilan asoslaydi. Shoir nazarida insonning kamoloti bilim va amal bilangina emas, balki ichki poklanish, ixlos va fidoiylilik orqali mukammallikka yetadi. Dostonda keltirilgan dengiz va mavj, parvona va sham, qushlar va Simurg‘ kabi ramziy timsollar Faqru fano g‘oyasining badiiy ifodasini yanada kuchaytiradi. Bu timsollar orqali Navoiy borliqning foniyligi, shakl va mazmun o‘rtasidagi farq hamda vahdat ul-vujud g‘oyasini o‘quvchiga teran anglatadi. Xususan, fano orqali baqoga yetish tushunchasi insonni o‘zligini inkor etishga emas, balki uni Haq bilan uyg‘unlashtirishga da’vat etadi.

Xulosa qilib aytganda, “Lison ut-tayr” dostonidagi Faqru fano vodiysi inson ruhiy kamolotining eng yuksak cho‘qqisini ifodalaydi. Bu vodiy Navoiy tasavvufiy dunyoqarashining markazida turib, uning inson, borliq va ilohiy haqiqat haqidagi qarashlarini umumlashtiradi. Asar bugungi kunda ham ma’naviy tarbiya, axloqiy kamolot va o‘zlikni anglash masalalarida muhim

manba bo‘lib xizmat qiladi. Navoiy ilgari surgan g‘oyalar zamon va makon bilan chegaralanmay, har bir davr insoni uchun o‘z dolzarbligini saqlab qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Navoiy, Alisher. Lison ut-tayr. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, turli nashrlar.
2. Attor, Farididdin. Mantiq ut-tayr. — Toshkent: Sharq, 2004.
3. Komilov, N. Tasavvuf. — Toshkent: Movarounnahr, 2009.
4. “H. Sulaymonov.Alisher Navoiy ijodida qushlar munozarasiga oid asar”akademnashr1995
5. Komilov, N. Alisher Navoiy va tasavvuf. — Toshkent: Fan, 1996.
6. Rustamov, A. Navoiy ijodida badiiy tafakkur. — Toshkent: O‘qituvchi, 1987.
7. Erkinov, A. Mumtoz adabiyot poetikasi. — Toshkent: Akademnashr, 2011.